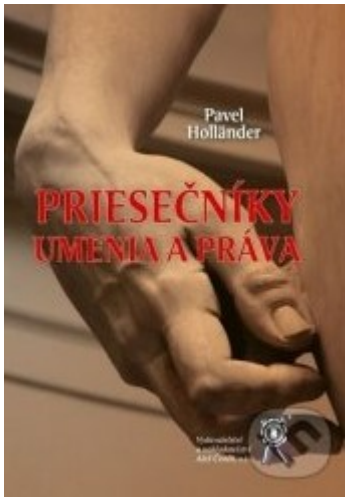


Umenie a právo: chvála presahov?

Nikolas Sabján

Sabján, N.: Umenie a právo: chvála presahov? In: *Ostium*, roč. 16, 2020, č. 2.



HOLLÄNDER, P. *Priesečníky umenia a práva*. Plzeň: Aleš Černek 2019.

„Čítať právne texty je podobné jedeniu pilín,“ píše Franz Kafka v jednom zo svojich listov.^[1] Aj keď predmetná, nie príliš lichotivá charakteristika, je nepochybne aplikovateľná na veľké množstvo právnych textov, kniha *Priesečníky umenia a práva* určite do tejto kategórie nepatrí. Z hľadiska rozsahu relatívne krátka, no nepochybne obsažná publikácia od významného právnik, právneho teoretika a filozofa a bývalého sudcu Ústavného súdu Českej republiky profesora Pavla Holländera ponúka množstvo zaujímavých reflexií práva ako takého, vrátane právnych kategórií alebo hodnôt, ako sú spravodlivosť, moc, nezávislosť a nestrannosť alebo rovnosť, a to z pohľadu literatúry, filmu, divadla alebo aj opery. Nejde však o výklad alebo „vysoké“ teoretizovanie o práve a umení. Naopak, ako uvádza Pavol Holländer, „cieľom mojich potuliek priesečníkmi umenia a práva nie je ani vysvetľovanie, ani objasňovanie, je ním len a len pokus pri premýšľaní o právnických témach nahlas vysloviť svoju radosť i obdiv k podnetom, výzvam inšpiráciám prýštiacim z umenia“.

Umenie a právo predstavujú obzvlášť rozsiahlu oblasť skúmania, do ktorej môžeme zaradiť smery ako napríklad právo a literatúra, právo a film, ďalej zobrazenie práva, resp. právnych tém a dilem v oblasti divadla, hudby alebo vzťah práva a architektúry či výtvarného umenia. Napriek tomu, že ide o pomerne netradičné prieniky, ktoré predstavujú v českom a slovenskom akademickom diskurze určité nóvum, v posledných rokoch narastá záujem aj o tieto oblasti, čo možno vnímať pozitívne. Na túto skutočnosť poukazuje aj Pavol Holländer v prvej kapitole s názvom Chvála presahov. Nájde v nej úvahy o rozdieloch medzi umením a vedou, odkazujúc pritom na významné osobnosti filozofie (Martin Heidegger), sociológie (Max Weber) alebo literatúry (Michel Houellebecq, Oscar Wilde). Okrem uvedeného narazíme aj na niektoré konkrétne umelecké, literárne či filmové diela s právnickou tematikou. Úvodná kapitola teda predstavuje akési zhrnutie, ale aj „oslavu“ týchto prienikov, t. j. práva a umenia.

Pozrime sa však na nasledujúcu kapitolu, predmetom ktorej sú reflexie o „spore“ medzi prirodzeným a pozitívnym právom zobrazené v oblasti umenia. Rozdiel medzi pozitívnym a prirodzeným právom

nachádzame už v antike – jednak v slávnom dialógu medzi Periklom a Alkibiadom v Xenofónovom spise *Spomienky na Sokrata* alebo aj v antickej dráme, a to napríklad v tragédii *Antigona*. Nejde tu iba o otázku prirodzeného/pozitívneho práva. V zmienenej tragédii, spolu s ďalšími, medzi ktoré patrí napríklad *Prikovaný Prometheus*, nachádzame vôbec prvýkrát načrtnutú tému neposlušnosti, resp. právo na odpor (Antigona sa odmietla podriaadiť príkazu Kreóna, ako aj Prométheus porušil zákaz Dia a obdaroval ľud ohňom). Profesor Holländer nás ďalej sprevádza cez obdobie stredoveku až po súčasnosť, zamerajúc sa na spomínanú problematiku prirodzeného a pozitívneho práva – v tejto „stručnej“ histórii nájdeme referencie na diela Williama Shakespeara (*Kupec benátsky*, *Oko za oko*), Alexandra Puškina (*Volnosť*), Exupéryho (*Malý princ*) a zakončená je divadelnou hrou *Návšteva starej dámy* od Friedricha Dürrenmatta.

Dôležitý je v tejto súvislosti prechod k moderne, resp. post-moderne: „Literatúra 20. storočia opúšťa prizmu vývoja európskej drámy Georgom Jellinekom nahliadaný spor iusnaturalizmu a iuspozitivizmu, vidí už pred sebou Nietzscheho narysovaný nový svet výlučnosti pozitivizmu, svet ‚človekom zabitého Boha‘, postmoderný svet relatívnosti rozumu i relatívnosti, či absencie morálky: Cesta literárnej moderny sa dnes – pokiaľ sa zaoberá básnickou spravodlivosťou – vyznačuje tým, že sa vyvíja nielen formami odchyľujúcimi sa od básnickej spravodlivosti, resp. od etablovania celkom vlastnej spravodlivosti, ktorá je poézii imanentná, ale že na jej miesto stále viac nastupuje zobrazenie odopretia či nedosiahnuteľnosti spravodlivosti.“ Zásadnou témou v rámci pozitívneho, ale obzvlášť prirodzeného práva bola otázka spravodlivosti. Kým v prvej zo zmienených právnických škôl hovoríme vo všeobecnosti o legálnej spravodlivosti (t. j. spravodlivé je to, čo je v súlade s existujúcim platným a účinným právnym poriadkom), oblasť prirodzeného práva sa s takouto koncepciou neuspokojila.

V každom prípade však po viac ako dvetisíc rokoch hľadania vhodného konceptu spravodlivosti sa končí táto cesta neúspechom. Naopak, dnes je jednoduchšie identifikovať alebo aspoň pociťovať nespravodlivosť. Tá je všadeprítomná a uchopiteľná. [2] Podobne Friedrich Dürrenmatt v divadelnej hre *Návšteva starej dámy* už nijaký ideál spravodlivosti nenachádza. Ako ďalej uvádza profesor Holländer, Dürrenmatt „deštruuje aristotelovskú väzbu medzi spravodlivosťou a cnosťou, reflexia zločinu, vynútená mocou a prospechom, zbavená ideálu cnosti, sa stáva už len obyčajnou pomstou: spravodlivosť možno nastoliť len prostredníctvom zločinu“.

Nasledujúca kapitola je primárne venovaná Shakespeareovi a jeho dráme *Kupec benátsky*. Poukazuje sa v nej na rozličné interpretácie od významných nemeckých právnych teoretikov a filozofov. Prvým z nich je Rudolf von Jhering a jeho spis *Boj za právo*, v ktorom predstavuje svoju interpretáciu postavy Shylocka: „Žiadam zákon... Týmito slovami sa vec odrazu zmenila zo Shylockovho právneho nároku na otázku o benátskom práve. Ako mohutne, ako obrovsky sa vztyčuje postava muža, keď prednesie tieto slová! Už to viac nie je Žid, ktorý požaduje svoju libru mäsa, je to sám benátsky zákon, ktorý klope na bránu súdnej siene – pretože jeho právo a benátske právo sú jedno a to isté, s pádom jeho práva padá aj benátske právo... Ohromná tragika jeho osudu nespočíva v tom, že sa mu odoprelo právo, ale v tom, že on, stredoveký Žid, má vieru v právo.“ Gustav Radbruch reaguje na Jheringa takto: „Jhering sa pohoršil nad tým, že voči Shylockovi sa udialo neprávo doslovnou aplikáciou textu zmluvy... voči Shylockovi sa udialo neprávo, nie vo svojom odôvodnení. ... svedectvom Shakespeareovej veľkosti je to, že v jeho rukách vyrástol Shylockov obraz zo smiešnej a zlostnej vedľajšej postavy na tragickú osobnosť a ako taký ohromujúco zatienil jeho veselé okolie.“

Pristavme sa ešte pri nasledujúcej kapitole, ktorá je mimoriadne náročná, avšak stále aktuálna – tou je holokaust. Profesor Holländer nás sprevádza touto problematikou skutočne veľmi pútavým spôsobom. Otázky moci, stretu legálnej a extra-legálnej spravodlivosti alebo aj problém viny sú fundamentálne v oblasti práva. Reflexie tohto temného obdobia našej histórie z pohľadu práva, ako aj otázok spojených s právom v kontexte nacistickej spoločnosti sú dôležité a zaujímavé z viacerých dôvodov. Jedným z týchto dôvodov je možnosť skúmať rolu a fungovanie práva v takýchto

extrémnych spoločenských podmienkach. Žiaľ, právo (najmä extrémny právny pozitivizmus, pred ktorým varuje aj profesor Holländer) tieto extrémne spoločenské podmienky nezvládlo, bez ohľadu na to, či hovoríme o práve národnom alebo medzinárodnom.

Táto kapitola predstavuje úvahy o holokauste prostredníctvom práva a filmu – profesor Holländer odkazuje na známy právnický film *Norimberský proces*, v ktorom sa režisér Stanley Kramer nezameriava na nacistickú politickú „elitu“, ale na štyroch sudcov, ktorí „len“ slúžili nacistickému režimu. Paralelne skúma štyroch skutočných nacistických právnikov a právnych teoretikov. „Najvýraznejšou“ osobnosťou je v tejto súvislosti, samozrejme, Carl Schmitt, ktorého Michael Stolleis, ako píše profesor Holländer, nazval „Mefistom štátovedy“. Problém je však v tom, že Carl Schmitt nebol iba „príkladom generácie vedcov bez svedomia, ktorí prepožičali Hitlerovmu režimu teroru posvätenia pravdivosťou.“ Ide o paradoxnú osobnosť právnej teórie – vyššie spomínané „mefistovské“ označenie je tak trefné z nasledujúceho dôvodu: „Schmittove nacistické texty tvoria pamätník hnsu a čítali sa, boli komentované a odsudzované už dávno. ... Prečo teda komentári, ktorí – ako ja – považovali za potrebné venovať dielu tohto autora istú pozornosť, nevyhradili v analýzach priestor i týmto neslávne presláveným textom? Jednoducho preto, že ak by Schmitt nenapísal nič iného, nemalo by zmysel venovať mu hoci len hodinu námahy. On toho však napísal viac ... Ak existuje ‚prípád Schmitt‘, je to tak preto, že uvedený autor vedľa nacistických blúzení napísal aj texty, ktoré v oblasti právneho a politického myslenia 20. storočia patria k tomu najpozoruhodnejšiemu a najprenikavejšiemu.“ A toto je potvrdené tým, ako píše profesor Holländer, že „nielen nemecká, ale aj európska štátoveda a teória práva v mnohých ohľadoch vychádza zo Schmittových právno-dogmatických prác z 20. rokov 20. storočia, z celého radu právnych kategórií a pojmov, ktoré do právneho myslenia v tejto dobe vniesol a ktoré sa stali jeho súčasťou“.

Z uvedeného teda vyplývajú minimálne dve pomerne zaujímavé otázky súvisiace s právom a právnou vedou: prečo právo zostalo v skutočnosti iba „služkou“ nacistického režimu a legitimizačným nástrojom? A čo hovorí o právnej vede a práve ako takom fakt, že bola tak zásadne ovplyvnená osobou, akou bol Carl Schmitt?

V závere sa obľúkom môžeme vrátiť k prvej kapitole („Chvála presahov“). Zo samotného názvu, ako aj obsahu kapitoly a všeobecne celej publikácie implicitne vyplýva, že priesečníky umenia a práva, resp. reflexie o právnych otázkach z pohľadu umenia, sú pre právo nejakým spôsobom užitočné a dobré. Nieкто by však mohol hľadiť na tento záver s určitou mierou pesimizmu a mohol by si položiť naivnú, no relevantnú otázku, v čom vlastne táto užitočnosť spočíva, prečo by sme mali klásť väčší dôraz na umenie v oblasti práva, či už v rámci právnej vedy, právnej praxe alebo aj v kontexte štúdia na právnických fakultách.

Ponúkajú sa, *inter alia*, tri odpovede na túto otázku: po prvé, uvedené prieniky medzi právom a umením, a vôbec dôraz na vzdelávanie v oblasti umenia, majú akýsi humanizujúci efekt na právo a právnikov; po druhé, takéto skúmanie má aj praktický zmysel: sudcovia, advokáti, prokurátori alebo aj akademici využitím napríklad literárnych diel, filmov, výtvarného umenia a pod. majú možnosť priblížiť a vysvetliť niektoré „expertné“ a technické právne otázky, čím sa právo a umenie snaží naznačiť určité anti-elitárstvo – jednoducho to znamená, že právo má byť prístupné každému; a po tretie, skúmanie práva a umenia prináša mimoprávny, resp. externý pohľad na právo. Voči takýmto prienikom by právo malo byť otvorené a dokonca to privítať, keďže môže napomôcť aj k väčšej sebareflexii práva.

Uvedené dôvody v zásade nie sú nesprávne, no aj napriek tomu je potrebné, domnievame sa, na ne nazerať kriticky. Pozrime sa teda na jednotlivé odôvodnenia. Prvý argument o humanizujúcom efekte je síce pomerne atraktívny a vznešený, avšak takéto tvrdenie by ťažko obstálo, ak by bolo konfrontované s realitou. Napriek tomu, že takýto humanizujúci efekt môže existovať na individuálnej úrovni, jeho dopad na oblasť práva ako takú je zrejme minimálny, a to najmä zo

štrukturálnych dôvodov. Navyše sa vychádza z predpokladu, že osobám, ktoré dávajú dostatočný dôraz na umenie, možno automaticky priradiť cnosti ako morálka, spravodlivosť, tolerancia a celkovo humanistické nazeranie na svet. Pozrime sa však napríklad na „kauzu“ básnici/tyrani. Z histórie sú nám dobre známe prípady tyranov, vojnových zločincov a teroristov, ktorí buď poéziu milovali alebo dokonca aj sami básne písali. Klasickým prípadom je Radovan Karadžič, osoba odsúdená za genocídu v Bosne, ktorý bol sám básnikom, ale taktiež ďalší, ako napríklad Stalin, Mao Ce-tung alebo Usáma bin Ládín – všetci milovníci poézie. Tým, samozrejme, poézia nie je delegitimovaná a neznižuje sa jej umelecká hodnota. Naším cieľom je, možno trochu provokatívne naznačiť, že humanizujúci efekt umenia (v našom prípade na právo, resp. právnikov) sa nemusí automaticky dostaviť a nie je vylúčené, že ide skôr o zbožné želanie, ktoré je skrátka empiricky nesprávne. Profesor Holländer podobne poukazuje na to, že napríklad hymny štátov nie sú iba „heroickým vzopätím, ale aj súčasťou štátnej propagandy – diktatúr či tyranii“. Majú teda jánusovský charakter.

Tvrdenie o praktickom využití umeleckých diel v právnej praxi tiež nemožno akceptovať ako neproblematické. Na jednej strane uznávame, že využívanie napríklad literárnych diel alebo filmov s cieľom dostupnejšej explikácie odôvodnení v rozhodnutiach súdov alebo iných orgánov alebo objasnenie právnych pojmov a konceptov v právnej vede má svoje opodstatnenie a skutočne to možno vnímať pozitívne. Navyše mu možno pripísať aj určitú „demokratickosť“.

Zostaňme však pri rozhodovacej praxi súdov. Americkí právní realisti už dávno poukázali na neurčitost práva, a síce že v konkrétnom spore je možné bez zásadných ťažkostí zastávať ktorúkoľvek pozíciu, čo platí aj pri samom rozhodovaní súdov. Radikálnejším spôsobom prezentovala túto tézu kritická právna škola (*Critical Legal Studies*), ktorá jednoducho tvrdí, že *právo je politika*, a dodávajú, že právo je vo všeobecnosti naklonené takpovediac v prospech záujmov mocnejších. Postmodernú verziu tejto tézy predstavuje napríklad Jacques Derrida a jeho dekonštrukcia, v zmysle ktorej môžeme text donekonečna interpretovať. Nezostáva nám teda nič iné ako konštatovať, že právo je vysoko neurčité a nekonečne flexibilné. Takýto postmoderný pohľad je zrejme príliš extrémny a nezodpovedá realite práva. Každopádne sa však opierame o východisko, ktoré predpokladá mieru neurčitosti v oblasti práva, ktorú nie je možné úplne odstrániť, keďže je takpovediac zabudovaná v samotnej štruktúre práva.

Ako to však súvisí s otázkou využívania umeleckých diel pri rozhodovaní súdov a iných orgánov? Domnievame sa, že práve využívanie umeleckých diel môže na konci dňa slúžiť k racionalizácii a možno k určitej legitimizácii pozície sudcu a jeho odôvodnenia (ktoré môže byť nakoniec aj nespravodlivé alebo nesprávne), čím sa vytvára zdanie, že spomínaná neurčitost v práve nie je a jednoducho určité rozhodnutie je nevyhnutné. Inými slovami, odkazy na umelecké diela môžu dodať konkrétnemu rozhodnutiu určitú vznešenost alebo „šmrnc“, čím sa vytvára zdanie, že je hodné autority a rešpektu bez ohľadu na to, že mohlo ísť o rozhodnutie úplne kontingentné alebo také, v ktorom namiesto „objektívnej“ interpretácie zákona zohrali zásadnú rolu ideologické postoje sudcov. Nakoniec, pri každom rozhodnutí (a to najmä v „otvorených“ oblastiach ako ľudské práva alebo ústavné právo, ale aj v iných), majú zásadný dopad na rozhodnutie samotné postoje, predsudky a presvedčenia sudcov, ako aj ďalšie externé faktory ako napríklad konkrétny spoločenský kontext, v ktorom sudca rozhoduje, a dôležité sú taktiež, povedané jazykom Pierre Bordieua, očakávania v rámci právneho „poľa“ (*field*). Je teda umenie naozaj iba prostriedkom na lepšie priblíženie a vysvetlenie práva verejnosti, alebo je to, v skratke, nástroj na dodanie legitimacy nelegitímnemu rozhodnutiu? A teda nejde vo všeobecnosti iba o „pozlátku“, resp. vytváranie zdania o vznešenosti práva?

Čo sa týka posledného odôvodnenia, opäť sme nútení prejavíť určité výhrady. Je totižto otázne, nakoľko sú uvedené prieniky brané seriózne a akceptované v oblasti práva (či už v právnej vede alebo právnej praxi). V súčasnosti je právo a právnické vzdelanie takmer naplno podriadené trhovým imperatívom, čo sa odráža aj v dominancii smerov ako právo a ekonómia, právo a technológie a iné,

ako aj v štruktúre študijných programov na právnických fakultách, v ktorých sa vyskytujú umenie a právo, právna filozofia a podobné oblasti práva iba sporadicky, resp. sú v nich iba *pro forma*. Pre študentov ide častokrát o „nutné zlo“ a sú to predmety, ktoré sú viac-menej z ich pohľadu nepotrebné, a cieľom je nejakým spôsobom pretrpieť semináre a absolvovať skúšku z daného predmetu. Následne na tieto „zbytočné“ predmety môžu zabudnúť a sústrediť sa na „reálne“, pozitívne právo.[3]

Ako sme teda mohli vidieť, vyššie spomínané dôvody pre prieniky práva a umenia nie sú úplne presvedčivé. Čo teda umenie „robí“ a ako je vlastne užitočné v oblasti práva? Mali by sme dospieť k záveru, že priesečníky umenia a práva nemajú v podstate žiaden účel a nie sú ani užitočné? Domnievame sa, že takýto záver je správny. Reflexie o práve prostredníctvom umenia skutočne nemajú žiaden účel a nejak inak to ani byť nemôže. Nemožnosť odôvodniť určitú aktivitu (v zmysle toho, že „niečo prináša do sveta“, resp. že niečo robí alebo k niečomu slúži) spočíva v tom, že odmieta byť užitočná pre nejaké „vyššie dobro“. Ide o paradoxnú odpoveď, ale práve absencia nejakého ďalšieho účelu a užitočnosti dodáva týmto prienikom tú najvyššiu hodnotu. Povedané inak, je nevyhnutné upustiť v tejto súvislosti od inštrumentálneho zmysľania, v rámci ktorého je potrebné identifikovať nejakú užitočnosť konkrétnej aktivity. Umenie, ako aj skúmanie práva prostredníctvom umenia, sú samy osebe dobré a hodnotné a akákoľvek snaha pripísať im nejakú užitočnosť a účel vedie nakoniec iba k znižovaniu ich hodnoty a významu. Ich krása spočíva práve v tom, že odmietajú byť hodnotené niečím vonkajším, čo je mimo nich. Nič iné by sme za tým nemali hľadať.[4]

P o z n á m k y

[1] KAFKA, F. *Letters to Friends, Family and Editors*. Schoken, 1990.

[2] DOUZINAS, C. – GEAREY, A.: *Critical Jurisprudence. The Political Philosophy of Justice*. Hart Publishing, 2005, s. 30.

[3] FÁBRY, B. – KASINEC, R. – TURČAN, M.: *Teória práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 15.

[4] FISH, S.: *Will the Humanities Save us?* Dostupné online:

<https://opinionator.blogs.nytimes.com/2008/01/06/will-the-humanities-save-us/>.

Mgr. Nikolas Sabján, LL.M

Katedra teórie práva a sociálnych vied

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Šafárikovo námestie 6

810 00 Bratislava

e-mail: nikolas.sabjan@flaw.uniba.sk